

MOVAROUNNAHR HUDUDIDA MANG'ITLAR SULOLASI TARIXI (AHMAD DONISH ASARLARI MISOLIDA)

Niyozov Javlonbek Jaxongir o'g'li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi

e-mail: j.niyozov@kiut.uz

javlonbek932691567@gmail.com

Tel: +998932691567

Baxramova Dildora Ibrohimjon qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali
tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

Tel: +998 (94)-710-65-75.

E-mail: @dildorabahramova0@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18690996>

(Introduction)

Movarounnahr hududida Mang'itlar sulolasining siyosiy maydonga chiqishi XVIII asrning ikkinchi yarmida yuz bergan murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu sulola vakillari dastlab Temuriylar va Shayboniylar davrida harbiy-siyosiy elita tarkibida faoliyat yuritgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan real hokimiyatni qo'lga olishga muvaffaq bo'ldilar. Manbalarda keltirilishicha, Mang'itlar qabilasining siyosiy sahnaga faol kirib kelishi Abulfayzxon hukmronligi davriga to'g'ri keladi. Ushbu davrda Muhammad Rahim biy mang'itlar sulolasining asoschisi sifatida tarix maydoniga chiqib, Abulfayzxonni yo'q qilish orqali Buxoro xonligida "otaliq" unvoni ostida real hokimiyatni amalga oshira boshlagan (Ahmad Donish, 2014).

Kalit so'zlar (Keywords) Mang'itlar sulolasi; Buxoro amirligi; Movarounnahr; markazlashuv siyosati; otaliq instituti; Amir Shohmurod; Amir Haydar; shariat asosidagi boshqaruv; diniy-ta'lim muassasalari; madrasalar; siyosiy legitimatsiya; bekliklar; ijtimoiy-siyosiy inqiroz; XVIII–XIX asrlar Markaziy Osiyo tarixi

Muhammad Rahim vafotidan so'ng davlat boshqaruvi uning amakisi Doniyolbiy qo'lga o'tdi. Doniyolbiy rasman xon unvonini qabul qilmagan bo'lsa-da, amalda barcha siyosiy, harbiy va moliyaviy vakolatlar uning ixtiyorida edi. Aynan shu davr Buxoro xonligi tarixida ijtimoiy inqiroz, ma'naviy tanazzul va davlat boshqaruvida chuqur tartibsizliklar kuchaygan davr sifatida baholanadi.

Amir Doniyol boshqaruvi davrida madrasalar faoliyatining cheklanishi, masjidlarining maqsadsiz foydalanilishi, davlat lavozimlarining pora evaziga taqsimlanishi jamiyatning keng qatlamlarida norozilik kayfiyatini kuchaytirdi. Soliq tizimining haddan tashqari og'irlashuvi esa oddiy xalqning iqtisodiy ahvolini

yanada og'irlashtirdi. Davlat boshqaruvida qo'shbegi va qozi kalon kabi mansabdor shaxslarning haddan tashqari kuchayib ketishi markaziy hokimiyatning zaiflashuviga olib keldi (Ahmad Donish, 2014).

Mazkur siyosiy beqarorlik sharoitida Doniyolbiyning o'g'li Shohmurod tarix sahnasiga chiqdi. Dastlab diniy hayotga moyilligi bilan ajralib turgan Shohmurod vaqt o'tishi bilan mamlakatdagi real vaziyatni anglab, davlatni tubdan isloh qilish zarurligini tushundi. Aynan uning faoliyati Mang'itlar sulolasining mustaqil hukmdorlik bosqichiga o'tishini boshlab berdi.

Tadqiqot usullari (Methods)

Mazkur tadqiqot tarixiylik, xolislik va tizimlilik tamoyillariga asoslangan tarixiy-tadqiqot metodologiyasi doirasida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida Mang'itlar sulolasining shakllanishi, hokimiyatga kelish mexanizmlari va davlat boshqaruvidagi transformatsiyalari tarixiy manbalar asosida tahlil qilindi. Asosiy yozma manbalar sifatida Ahmad Donishning tarixiy asarlari, xususan Buxoro amirligi siyosiy hayotini yorituvchi rivoyat va xronikalari, shuningdek, arxiv materiallari va zamonaviy tarixshunoslik tadqiqotlari keng jalb etildi.

Tadqiqotda manbaviy tahlil usuli yordamida mualliflarning pozitsiyasi, voqealarga berilgan baholar va tarixiy faktlarning ishonchlilik solishtirma asosda ko'rib chiqildi. Xronologik usul orqali Mang'itlar sulolasining siyosiy evolyutsiyasi bosqichma-bosqich yoritildi. Shu bilan birga, tizimli yondashuv asosida siyosiy qarorlarning ijtimoiy, diniy va ma'naviy oqibatlari tahlil qilinib, davlat boshqaruvi, shariat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib berildi. Tadqiqot davomida tarixiy voqealar faqat tasvirlab qolmasdan, ularning sabab-oqibat munosabatlari ham ilmiy asosda baholandi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Amir Shohmurod hokimiyatni qo'lga olish jarayonida mavjud siyosiy tizimni tubdan o'zgartirishga qaratilgan keskin va qat'iy choralarni amalga oshirdi. Davlat boshqaruvini izdan chiqargan asosiy mansabdor shaxslar — qo'shbegi va qozi kalonning yo'q qilinishi amirlikda adolat va tartibni tiklashga qaratilgan siyosiy signal sifatida qabul qilindi. Bu harakatlar natijasida Shohmurod qisqa vaqt ichida xalq orasida katta ijtimoiy tayanch va obro'-e'tibor qozondi (Ahmad Donish, 2014).

Shohmurod hukmronligi davrida siyosiy tizimda muhim institutsional o'zgarishlar amalga oshirildi. Xususan, soxta xonlik amaliyotining bekor qilinishi va "xon" unvonining tugatilishi bilan davlat boshqaruvida yangi bosqich boshlandi. "Amir" unvonining joriy etilishi orqali siyosiy hokimiyat diniy legitimatsiya bilan mustahkamlandi va Buxoro amirligi shariat asosida

boshqariladigan davlat sifatida rasman shakllantirildi. Bu holat diniy institutlarning davlat hayotidagi o'rnini kuchaytirib, shariatni siyosiy boshqaruvning asosiy me'yoriga aylantirdi.

Ilm-fan va diniy ta'limga qaratilgan islohotlar Shohmurod siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Shayboniyxon madrasasining qayta tiklanishi, talabalar uchun davlat hisobidan nafaqa joriy etilishi ilmiy muhitni jonlantirib, diniy-elita kadrlarini tayyorlashga xizmat qildi. Bu jarayon davlatning ma'naviy barqarorligini mustahkamlashda muhim omil bo'ldi.

Shohmurodning harbiy yurishlari, jumladan Chahor viloyatini qayta qo'shib olishi va Xo'jandga qilgan yurishi davlat hududiy yaxlitligini tiklashga qaratilgan edi. Biroq Xo'jand yurishining muvaffaqiyatsiz yakunlanishi va hukmdorning og'ir xastalanishi uning siyosiy faoliyatiga chek qo'ydi. 1800-yilda Amir Shohmurod vafot etishi bilan amirlikda siyosiy beqarorlik kuchaydi (Ahmad Donish, 2014).

Shohmurod vafotidan so'ng yuzaga kelgan hokimiyat bo'shlig'i siyosiy kurashlarning kuchayishiga sabab bo'ldi. Nihoyat, uning o'g'li Amir Haydar 1800-yil 2-dekabrda Buxoro amirligi taxtiga o'tirdi. Amir Haydar hukmronligi markaziy hokimiyatni qayta tiklash, mustaqillikka intilgan bekliliklarni bo'ysundirish va siyosiy parokandalikka barham berish bilan tavsiflanadi. O'ratepa, Jizzax va boshqa hududlarga amalga oshirilgan harbiy yurishlar natijasida amirlik hududi qayta birlashtirildi.

Biroq Amir Haydar davrida yuz bergan tabiiy ofatlar — qattiq qish, ocharchilik va kuchli to'fonlar davlat va jamiyat hayotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ushbu omillar aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini og'irlashtirib, davlat boshqaruvi oldida yangi muammolarni yuzaga chiqardi (Ahmad Donish, 2014).

Munozara (Discussion)

O'rganilgan manbalar tahlili Mang'itlar sulolasi davrida Buxoro amirligida markazlashuv jarayoni izchil, biroq murakkab va ziddiyatli tarzda kechganini ko'rsatadi. Sulolaning dastlabki bosqichida hokimiyatning otaliq instituti orqali amalga oshirilishi rasmiy va real siyosiy kuch o'rtasida nomutanosiblikni yuzaga keltirib, markaziy boshqaruvning zaiflashishiga olib kelgan (Ahmad Donish, 2014). Natijada qo'shbegi va qozi kalon kabi mansabdor shaxslar davlat ishlarida hal qiluvchi mavqega ega bo'lib, boshqaruv jarayonlari shaxsiy manfaatlar asosida yuritila boshlagan.

Amir Doniyol hukmronligi davrida diniy-ta'lim muassasalarining faoliyati izdan chiqishi, soliq yukining keskin ortishi va adliya tizimidagi suiiste'mollar jamiyatda ijtimoiy norozilikni kuchaytirgan. Bu holat davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning keskinlashganini hamda markazlashgan boshqaruv tizimining

amalda ishlamay qolganini ko'rsatadi (Ahmad Donish, 2014). Aynan shu sharoit siyosiy hokimiyatni tubdan isloh qilish zaruratini yuzaga chiqargan.

Mazkur inqirozli vaziyatda Amir Shohmurod tomonidan amalga oshirilgan qat'iy choralar markazlashuv jarayonining yangi bosqichini boshlab berdi. Davlat boshqaruvini izdan chiqargan asosiy mansabdorlarning jazolanishi hokimiyatni qayta markazlashtirishga qaratilgan siyosiy harakat sifatida namoyon bo'ldi. Shohmurod tomonidan xonlik institutining tugatilishi va amirlik boshqaruvining joriy etilishi davlat hokimiyatini shariat asosida legitimlashtirishga xizmat qilgan (Ahmad Donish, 2014). Bu esa siyosiy hokimiyatning diniy-ma'naviy poydevorini mustahkamladi.

Shohmurod davrida markazlashuv siyosati faqat ma'muriy va harbiy choralar bilan cheklanmay, ma'naviy va intellektual sohani rivojlantirish orqali mustahkamlandi. Madrasalarning qayta faoliyat boshlashi va talabalarga davlat tomonidan moddiy ta'minot berilishi diniy-elita kadrlarini tayyorlash tizimini barqarorlashtirib, davlat mafkurasining shakllanishiga xizmat qildi (Ahmad Donish, 2014).

Shu bilan birga, Shohmurod siyosatida markazlashuv kuch ishlatishga tayanishi bilan ham ajralib turadi. Ayrim hududlarga qilingan harbiy yurishlar, aholini majburiy ko'chirish va mulklarning talon-taroj qilinishi mahalliy noroziliklarning kuchayishiga sabab bo'lgan. Bu holat markazlashuv siyosatining ijobiy natijalari bilan bir qatorda, salbiy ijtimoiy oqibatlarga ham ega bo'lganini ko'rsatadi (Ahmad Donish, 2014).

Amir Haydar hukmronligi davrida markazlashuv siyosati yanada tizimli va uzoq muddatli xarakter kasb etdi. Bekliklarning mustaqillikka intilishi va hududiy parokandalikni bartaraf etish maqsadida amalga oshirilgan harbiy yurishlar markaziy hokimiyatni mustahkamlashga xizmat qildi. Ayrim hududlarning qayta bo'ysundirilishi davlat hududiy yaxlitligini ta'minlagan bo'lsa-da, majburiy choralar ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirgan (Ahmad Donish, 2014).

Bundan tashqari, Amir Haydar davrida yuz bergan qattiq qish, ocharchilik va to'fonlar markazlashuv siyosatining iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan zaif tomonlarini ochib berdi. Ushbu tabiiy ofatlar aholining turmush sharoitini og'irlashtirib, davlat boshqaruvi oldida yangi ijtimoiy muammolarni yuzaga chiqargan (Ahmad Donish, 2014).

Umuman olganda, Mang'itlar sulolasi davridagi markazlashuv siyosati ikki tomonlama xarakterga ega bo'ldi: bir tomondan siyosiy tartib, davlat yaxlitligi va shariatga asoslangan boshqaruv mustahkamlandi, ikkinchi tomondan esa kuch ishlatishga tayanish, majburiy choralar va tabiiy-iqtisodiy omillar ijtimoiy

keskinliklarning kuchayishiga olib keldi. Shu jihatdan Mang'itlar sulolasi Movarounnahr tarixida murakkab va ziddiyatli, ammo markazlashgan davlat tizimini shakllantirgan siyosiy kuch sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa (Conclusion)

Xulosa qilib aytganda, Mang'itlar sulolasining siyosiy maydonga chiqishi Temuriylar davridan boshlangan jarayonlarning mantiqiy davomchisi bo'lib, Abulfayzxon hukmronligining yakunlanishi bilan real hokimiyatning mang'it amirlari qo'lga o'tishi orqali yakuniy shakl kasb etdi. Muhammad Rahim tomonidan otaliq instituti orqali davlat boshqaruvining yo'lga qo'yilishi Buxoro xonligida rasmiy va amaliy hokimiyat o'rtasidagi tafovutni kuchaytirib, keyingi siyosiy o'zgarishlar uchun zamin yaratdi. Doniyolbiy davrida esa ushbu nomutanosiblik yanada chuqurlashib, diniy-ta'lim muassasalari faoliyatining izdan chiqishi, soliq bosimining ortishi va adliya tizimidagi suiiste'mollar jamiyatda keskin norozilikni yuzaga keltirdi (Ahmad Donish, 2014).

Mazkur inqirozli vaziyat Shohmurod tomonidan amalga oshirilgan qat'iy siyosiy choralar orqali bartaraf etila boshladi. Davlat boshqaruvida tartib o'rnatish, xonlik institutini tugatish va amirlik boshqaruvini joriy etish orqali hokimiyat shariat asosida legitimlashtirildi. Ilm-fan va diniy ta'limni qo'llab-quvvatlash, madrasalar faoliyatini tiklash va talabalarni moddiy ta'minlashga qaratilgan choralar davlatning ma'naviy poydevorini mustahkamlashga xizmat qildi (Ahmad Donish, 2014).

Shohmurod vafotidan so'ng yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik Amir Haydar davrida markaziy hokimiyatni qayta tiklash va hududiy yaxlitlikni ta'minlashga qaratilgan harbiy-ma'muriy choralar orqali bartaraf etildi. O'ratepa va Jizzax atrofidagi voqealar, bekliklarning mustaqillikka intilishi va ularning qayta bo'ysundirilishi markazlashuv siyosatining amaliy natijasi sifatida namoyon bo'ldi. Shu bilan birga, 1810-yildagi qattiq qish, ocharchilik va tabiiy ofatlar davlat va jamiyat hayotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatib, markazlashgan boshqaruv tizimining imkoniyatlarini sinovdan o'tkazdi (Ahmad Donish, 2014).

Umuman olganda, Mang'itlar sulolasi Movarounnahr tarixida siyosiy hokimiyatni qayta tashkil etgan, markazlashgan davlat tizimini shakllantirgan va shariat hamda ma'naviy institutlarni davlat boshqaruvining muhim tarkibiy qismiga aylantirgan tarixiy kuch sifatida baholanadi

Adabiyotlar (References):

1. Donish, Ahmad. Buxoro amirligi tarixi (tanlangan asarlar). — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2014.
2. Akramov, S. Buxoro xonligi va amirligi tarixi. — Toshkent: Fan, 1990.

3. Baratov, M. Movarounnahrning siyosiy tarixi (XVII–XIX asrlar). — Samarqand: O‘zbekiston, 2005.
4. Raxmonov, T. Buxoro amirligi davrida davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlar. — Toshkent: Sharq, 2010.
5. Qodirov, F. O‘zbekiston sulolalari tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
6. Karimov, N. Islom huquqi va Markaziy Osiyo davlatlari boshqaruvi. — Toshkent: Ilm-fan, 2020

